

دانشگاه قم

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم قرآن و حدیث

عنوان:

بررسی جامعیت قرآن با تأکید

بر دیدگاه امام خمینی (ره)

استاد راهنما:

دکتر محمد تقی دیاری

استاد مشاور:

دکتر محمد جواد نجفی

نگارنده:

سید محمد تقی موسوی کراماتی

زمستان ۱۳۸۹

تقدیم:

تقدیم به

حضرت معصومه سلام الله علیها که با حضور خود در شهر مقدس قم به مکتب تشیع در سرزمین ایران رسمیت بخشید.

و

تقدیم به

حضرت روح الله که با انقلاب اسلامی ایران باور عملی خود را به جامعیت قرآن ثابت نمود.

تشکر و قدردانی

حمد و سپاس خدای را که توفیق کسب دانش و معرفت به ما عطا فرمود. در اینجا بر خود لازم می‌دانم از تمامی اساتید بزرگوار، به ویژه اساتید دوره کارشناسی ارشد که در طول سالیان گذشته مرا در تحصیل علم و معرفت و فضائل اخلاقی یاری نموده‌اند تقدیر و تشکر نمایم.

از استاد گرامی و بزرگوار جناب آقای دکتر دیاری که راهنمایی اینجانب را در انجام تحقیق، پژوهش و نگارش این پایان‌نامه تقبل نموده‌اند نهایت تشکر و سپاسگزاری را دارم. از جناب آقای دکتر نجفی به عنوان مشاور که با راهنمایی خود مرا مورد لطف قرار داده‌اند کمال تشکر را دارم.

چکیده:

آنچه نگارنده در پی تحقیقات خود به آن دست یافته، این است که به طور کلی می‌توان به سه گرایش متفاوت در ارتباط با موضوع جامعیت قرآن در بستر زمان اشاره کرد:

۱- جریان تصوف‌گرایی با محوریت اندیشه‌ی غزالی.

۲- جریان غرب‌گرایی با محوریت فکری جدایی دین از سیاست.

۳- جریان اصالت‌گرایی با محوریت وفاداری به متن.

جریان تصوف‌گرایی با مبنا قرار دادن اصل باطن قرآن و زبان قرآن به معناشناسی جامعیت قرآن روی آورده است. اندیشه‌ی غرب‌گرایانه بنای فکری خویش را در حوزه‌ی جامعیت قرآن بر اساس مبانی فکری جدایی دین از سیاست و اثرپذیری قرآن از فرهنگ زمانه، طراحی نموده است. و جریان اصالت‌گرایانه، حرکت فکری خویش را در محیط جامعیت قرآن، با نقد مبانی اندیشه‌ی تصوف‌گرایی و نفی مبانی غرب‌گرایی، در مسیر غایت قرآنی قرار داده است. اصولی که اندیشه‌ی اصالت‌گرایانه براساس آن چهارچوب منطقی فکری خود را تدوین نموده است عبارتند از: انسان‌شناسی، فطرت، عقل، خاتمیت، عترت.

نگارنده، علاوه بر بررسی مبادی فکری جریان‌های یاد شده، در فصول مختلف پایان‌نامه، به تحلیل اندیشه‌ی امام خمینی در قالب ارائه شده پرداخته، و میزان قرابت و همگرایی اندیشه‌ی امام خمینی را با مبانی فکری یاد شده، تحلیل می‌نماید تا از این منظر بن مایه فکری امام خمینی که در کانون اندیشه‌ی ایشان، نقشی اساسی ایفا می‌نماید؛ شناخته گردد.

نتایجی که از نوشتار حاضر به دست خواهد آمد در چند محور می‌توان خلاصه کرد:

۱- شناخت چگونگی قبض و بسط اندیشه‌ی جامعیت قرآن با بررسی مبادی تصویری دخیل در قلمرو آن.

۲- شناخت میزان همگرایی و واگرایی مبانی تشکیل دهنده‌ی اندیشه‌های یاد شده با اصول و ارکان بینش اسلامی.

۳- شناخت اندیشه‌ی بلند امام خمینی(ره) و معرفی ایشان به عنوان یک شخصیت صاحب‌نظر در زمینه‌ی موضوع جامعیت قرآن.

کلیدواژه: جامعیت قرآن، امام خمینی، فطرت، جاودانگی قرآن، خاتمیت دین، فرهنگ زمانه.

فهرست مطالب

د	تقدیم:
ه	تشکر و قدردانی
و	چکیده:
ز	فهرست مطالب
۱۳	فصل اول: کلیات و مباحث مقدماتی
۱۴	مقدمه
۱۵	۱. سوال‌های اصلی و فرعی تحقیق عبارتند از:
۱۶	۲. فرضیه‌ها
۱۶	۳. روش تحقیق
۱۶	۴. سابقه و پیشینه‌ی تحقیق
۱۷	۵. ضرورت انجام تحقیق
۱۸	۶. هدف‌ها
۱۸	۷. تبیین واژگان و اصطلاحات
۱۸	۷-۱. جامعیت قرآن
۱۹	۷-۱-۱. نگرش فراحداکثری تصوف گرایانه
۲۰	۷-۱-۲. نگرش حداقلی غرب گرایانه
۲۰	۷-۱-۳. نگرش حداکثری اصالت گرایانه
۲۲	فصل دوم: نقد و بررسی مبانی فکری و نظری نگرش تصوف گرایانه
۲۳	مقدمه
۲۳	۱. آیات مورد استناد رویکرد تصوف گرایانه
۲۵	۲- باطن قرآن
۲۵	۲-۱. تعریف لغوی بطن/باطن
۲۶	۲-۲. تعریف اصطلاحی بطن
۲۶	۲-۳. بررسی عنصر باطن در نظام فکری تصوف گرایانه
۲۹	۲-۴. بررسی انواع رویکردهای تاویل گرایانه
۳۰	۲-۴-۱. روش تفسیر اشاری باطنی غیر صحیح
۳۰	۲-۴-۱-۱. تفسیر باطنی غیر صحیح شهودی
۳۰	۲-۴-۱-۲. روش تفسیر باطنی غیر صحیح نظری

۳۱	۲-۴-۳. روش تفسیر اشاری باطنیه.....
۳۲	۳. زبان قرآن در نگرش تصوف گرایانه.....
۳۲	۳-۱. تعریف زبان رمزی.....
۳۳	۳-۲. نقد و بررسی زبان رمزی.....
۳۳	۴. اعجاز علمی قرآن در نگرش تصوف گرایانه.....
۳۵	۵. بررسی موضوع باطن قرآن و جامعیت قرآن در دیدگاه اصالت گرایانه.....
۳۶	۶. دیدگاه اصالت گرایانه پیرامون آیات ناظر به جامعیت قرآن.....
۴۰	۷. بررسی روایات جامعیت قرآن.....
۴۲	۸. بررسی دیدگاه‌های مختلف پیرامون بطن قرآن در میان اصالت گرایان.....
۴۲	۸-۱. دیدگاه معنا شناسانه.....
۴۴	۸-۲. دیدگاه وجود شناسانه.....
۴۷	۹. بررسی موضوع اعجاز علمی در دیدگاه اصالت گرایانه.....
۴۸	۱۰. بررسی باطن قرآن در دیدگاه امام خمینی(ره).....
۴۹	۱۰-۱. رابطه‌ی ظاهر و باطن در اندیشه‌ی امام خمینی.....
۵۲	۱۰-۲. بررسی دیدگاه امام خمینی پیرامون ماهیت باطن قرآن.....
۵۲	۱۰-۳. چگونگی راه یابی به باطن قرآن.....
۵۴	۱۰-۴. بررسی دیدگاه معناشناسانه‌ی باطن قرآن در اندیشه‌ی امام خمینی.....
۵۴	۱۰-۵. مبانی فکری امام خمینی پیرامون باطن قرآن.....
۵۵	۱۱. بررسی رویکرد تصوف گرایانه در نگاه امام خمینی.....
۵۵	۱۲. اعجاز علمی قرآن از دیدگاه امام خمینی.....
۵۷	۱۳. نتیجه.....
۵۹	فصل سوم: نقد و بررسی مبانی و فکری و نظری نگرش غرب گرایانه.....
۶۰	مقدمه.....
۶۰	۱. بررسی نظریه جدا انگاری دین از سیاست.....
۶۱	۲. مبانی اندیشه‌ی جدایی دین از سیاست.....
۶۱	۳. بررسی ادله‌ی قائلان به جدایی دین از سیاست، در حوزه‌ی جامعیت قرآن.....
۶۱	۳-۱. عقل و دین.....
۶۲	۳-۲. علم و دین.....
۶۲	۳-۱-۲. تعریف علم.....

۲-۲-۳	بررسی رابطه‌ی علم و دین	۶۳
۱-۲-۳	تداخل علم و دین:	۶۳
۲-۲-۳	تعارض علم و دین:	۶۳
۳-۲-۳	جدایی مطلق علم و دین:	۶۳
۴-۲-۳	سازگاری علم و دین:	۶۳
۳-۳	نقد و بررسی	۶۴
۴-۳	نتایج پذیرش تفکیک قلمرو علم و دین	۶۵
۱-۴-۳	نسبی بودن دین:	۶۵
۲-۴-۳	اختصاص دین به دانشمندان:	۶۵
۳-۴-۳	عدم اعتماد به مطالب قرآن کریم:	۶۵
۴-۳	بررسی علم و دین از منظر اندیشه‌ی اصالت‌گرایی	۶۶
۱-۴	پاسخ برون دینی	۶۶
۲-۴	پاسخ درون دینی	۶۸
۵	بررسی دیدگاه امام خمینی پیرامون نسبت علم و دین	۷۰
۶	بررسی اندیشه‌ی آخرت و خدا، هدف بعثت انبیا	۷۱
۱-۶	نسبت دین و ایدئولوژی	۷۲
۲-۶	تعریف ایدئولوژی	۷۲
۳-۶	بررسی دیدگاه غرب‌گرایان پیرامون نسبت دین و ایدئولوژی	۷۲
۷	بررسی نسبت دین و ایدئولوژی در اندیشه‌ی اصالت‌گرایی	۷۳
۸	نقد گزاره‌ی آخرت، هدف بعثت انبیا	۷۵
۹	چرایی روی آوردی به نگرش غرب‌گرایانه	۷۶
۱۰	بررسی نسبت دین اسلام با مبانی اندیشه‌ی جدا انگاری دین از سیاست	۷۸
۱۱	بررسی اندیشه امام خمینی	۷۹
۱۲	بررسی نظریه‌ی قرآن و تاثیر پذیری از فرهنگ زمانه	۸۳
۱-۱۲	تعریف فرهنگ	۸۳
۲-۱۲	بررسی تاریخی	۸۳
۳-۱۲	ادله‌ی قائلان به تأثیر پذیری قرآن از فرهنگ زمانه	۸۴
۴-۱۲	نتایج پذیرش دیدگاه تأثیر پذیری قرآن از فرهنگ زمانه	۸۶
۵-۱۲	نوع تعامل قرآن با فرهنگ زمانه از دیدگاه اصالت‌گرایان	۸۶

۱۲-۵-۱. برخورد انکاری:.....	۸۶
۱۲-۵-۱. تقبیح:.....	۸۶
۱۲-۵-۲. تحریم:.....	۸۷
۱۲-۵-۲. برخورد اثباتی:.....	۸۷
۱۲-۵-۳. برخورد اصلاحی:.....	۸۷
۱۲-۶. نقد نظریه‌ی تأثیرپذیری قرآن از فرهنگ زمانه.....	۸۸
۱۲-۷. علت گرایش به نظریه تأثیرپذیری قرآن از فرهنگ زمانه.....	۹۰
۱۲-۸. ظرف زمان در نگرش پدیده گرایانه و قانون گرایانه.....	۹۰
۱۳. بررسی دیدگاه امام خمینی.....	۹۲
۱۴. زبان قرآن.....	۹۳
۱۴-۱. مفهوم‌شناسی زبان قرآن.....	۹۴
۱۴-۲. بررسی دیدگاه اندیشه‌ی غرب گرایان پیرامون زبان قرآن.....	۹۴
۱۴-۳. نقد و بررسی.....	۹۵
۱۴-۴. زبان قرآن از دیدگاه اصالت گرایان.....	۹۷
۱۴-۵. بررسی دیدگاه زبان فطری قرآن.....	۹۸
۱۴-۶. بررسی دیدگاه زبان ترکیبی قرآن.....	۹۹
۱۵. بررسی دیدگاه امام خمینی (ره) پیرامون زبان قرآن.....	۱۰۰
۱۶. گزینش بهترین نظریه.....	۱۰۱
۱۷. تجربه‌ی دینی.....	۱۰۲
۱۷-۱. تعریف تجربه‌ی دینی.....	۱۰۲
۱۷-۲. چگونگی انجام گرفتن تجربه‌ی دینی و عبور از مجراهای طبیعی.....	۱۰۲
۱۷-۳. نسبت تجربه‌ی دینی با وحی در اندیشه‌ی غرب گرایان.....	۱۰۳
۱۷-۴. نسبت وحی با تجربه‌ی دینی در نگرش اصالت گرایانه.....	۱۰۳
۱۸. دیدگاه امام خمینی (ره) پیرامون وحی و تجربه‌ی دینی.....	۱۰۵
۱۹. نتیجه.....	۱۰۶
فصل چهارم: بررسی مبانی نگرش اصالت گرایانه.....	۱۰۷
مقدمه.....	۱۰۸
۱. جامعیت قرآن در اندیشه‌ی اصالت گرایانه.....	۱۰۸
۱-۱. تبیین بودن قرآن در نگاه اصالت گرایانه.....	۱۰۸

۲. بررسی جامعیت قرآن در اندیشه‌ی امام خمینی (ره) ۱۱۰
- ۲-۱. چرایی جامعیت قرآن از نظر امام خمینی ۱۱۰
- ۲-۲. دلایل امام خمینی برای اثبات جامعیت قرآن ۱۱۳
۳. بررسی مبانی نظری نگرش اصالت‌گرایانه ۱۱۵
- ۳-۱. انسان‌شناسی ۱۱۵
- ۳-۱-۱. اهمیت انسان‌شناسی ۱۱۶
- ۳-۱-۲. انسان‌شناسی در اسلام ۱۱۷
- ۳-۱-۳. ماهیت انسان ۱۱۸
- ۳-۱-۴. تعریف انسان در قرآن ۱۱۹
- ۳-۱-۵. چگونگی پاسخگویی اسلام به مطالبات انسان ۱۲۰
- ۳-۲. بررسی اصل انسان‌شناسی در اندیشه‌ی امام خمینی ۱۲۲
- ۳-۳. بررسی اصل خاتمیت ۱۲۳
- ۳-۳-۱. بررسی ضرورت خاتمیت ۱۲۴
- ۳-۳-۲. ادله‌ی اثبات خاتمیت در قرآن و احادیث ۱۲۵
- ۳-۳-۳. بررسی ادله‌ی جاودانگی دین خاتم ۱۲۷
- ۳-۴. خاتمیت و جاودانگی احکام اسلام در اندیشه‌ی امام خمینی ۱۳۴
- ۳-۵. فطرت ۱۳۷
- ۳-۵-۱. تعیین نسبت میان فطرت و دین ۱۳۸
- ۳-۵-۲. فطرت، خاستگاه اصول ثابت ارزش‌های انسانی ۱۳۹
- ۳-۵-۳. فطرت: منبع مستقل معرفتی در انسان ۱۳۹
- ۳-۶. بررسی فطرت در اندیشه‌ی امام خمینی (ره) ۱۴۱
- ۳-۷. عقل ۱۴۳
- ۳-۷-۱. چهره عقل در آینه قرآن ۱۴۴
- ۳-۷-۱-۱. فراخوان اندیشه‌ورزی: ۱۴۴
- ۳-۷-۱-۲. اقامه‌ی ادله‌ی عقلی: ۱۴۵
- ۳-۷-۱-۳. استفاده از اصل علیت: ۱۴۵
- ۳-۷-۱-۴. بیان فلسفه‌ی احکام: ۱۴۵
- ۳-۷-۲. بررسی نقش عقل در گستره‌ی دین ۱۴۶
- ۳-۸. جایگاه عقل در اندیشه‌ی امام خمینی (ره) ۱۴۸

۱-۸-۳. معیار بودن عقل در اندیشه‌ی امام خمینی (ره).....	۱۴۹
۲-۸-۳. مصباح بودن عقل در اندیشه‌ی امام خمینی.....	۱۴۹
۳-۸-۳. مفتاح بودن عقل در اندیشه امام خمینی.....	۱۴۹
۹-۳. نسبت جامعیت قرآن با عترت.....	۱۵۱
۱۰-۳. رابطه‌ی میان عترت و قرآن از دیدگاه امام خمینی (ره).....	۱۵۹
۱-۱۰-۳. نتیجه‌ی تفکیک میان قرآن و عترت از نگاه امام خمینی.....	۱۶۳
۴. نتیجه.....	۱۶۴
۵. نتیجه‌گیری نهایی.....	۱۶۴
منابع:.....	۱۶۶

فصل اول

کلیات و مباحث مقدماتی

اهداف، تعاریف و شناخت رویکردهای
مختلف در ساحت جامعیت قرآن

مقدمه

از آنجایی که، کمتر مفسری است که ذیل آیات ناظر به جامعیت قرآن قلم‌فرسایی ننموده و از اظهار نظر پیرامون آن، لب فرو بسته باشد. در بحث از جامعیت قرآن، با انبوهی از آراء و اندیشه‌ها مواجهیم گویا پوشیدن لباس هر یک از اندیشه‌های موجود، بر قامت فکر مفسر، یکی از ملزومات تفسیری هر مفسر به شمار می‌آید؛^۱ از این‌رو جامعیت قرآن موضوعی است که در طول تاریخ هر کس از ظن خود یارش شده و آن را در یک پوشش معنایی خاص، قرار داده و بر اساس آن، طرح تفسیری و معناشناسی آیات قرآنی را کاربردی نموده است. اما برای دریافت صحیح و درک ما به ازاء حقیقی پیرامون جامعیت قرآن و یافتن جایگاه واقعی ظرف معنایی آن، لازم می‌نماید افق نگاه‌ها به سمت عناصر اصلی و دخیل در ایجاد سازه‌های فکری سه‌گانه‌ی فراحداکثری، حداقلی و حداکثری، تغییر داد تا در پرتو آن، زمینه‌ای مناسب برای قضاوتی منصفانه و به دور از تعصب و جمود فکری، فراهم آید. نتیجه‌ای که از رهگذر بررسی مبانی شکل دهنده‌ی جریان‌های فکری پیرامون جامعیت قرآن، حاصل خواهد شد، شناخت چگونگی تکوین یافتن یک اندیشه‌ی سالم از یک اندیشه‌ی بیمار، در حوزه‌ی معرفت‌شناسی دینی، و دستیابی معبری اطمینان‌بخش، جهت یافتن گوهر معنایی گزاره‌های دینی خواهد بود.

بنابراین خُسن دیگری که از پی رویکرد حاضر بدست خواهد آمد؛ این است که میزان همگرایی و واگرایی یک نظام فکری با نصوص دینی به طور دقیق سنجیده می‌شود و خاستگاه اولیه‌ایی که یک اندیشه در آن صورت‌بندی شده، کاملاً روشن می‌گردد. و در نتیجه اصالت دینی هر کدام از آن‌ها فاش خواهد گشت؛ زیرا اگر اندیشه‌ای در روند تاریخی خود، به نوسان مقبولیت مبتلا گردد، روزی ارزش علمی آن به سقوط می‌انجامد و روز دیگر اقبال عمومی به سوی آن می‌شتابد ناشی از یک ارزیابی عصری و عدم توجه به مبانی و خیره شدن در ظاهر و نتایج برآمده از خاستگاه نخستین آن است.

از سوی دیگر جریان اندیشه‌های پیرامون جامعیت قرآن، در دوران معاصر، با طرح نظریه‌ی ولایت فقیه از سوی امام خمینی (ره) وارد مرحله‌ی نوینی از فرآیند تاریخی خود شد. با بررسی ابعاد متنوع و متلوّن و پنهان و آشکار مسئله‌ی جامعیت قرآن، ثابت خواهد شد که

۱. علی اکبر بابایی، روش‌شناسی تفسیر قرآن، ص ۳۵۶، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چ سوم، تابستان ۱۳۸۷.

جامعیت قرآن، زادگاه اندیشه‌ی ولایت فقیه است؛ زیرا امام خمینی(ره) قبل از آنکه قائل به اندیشه‌ی ولایت فقیه باشد به اصل جامعیت قرآن باورمند بوده است. بنابراین اثبات جامعیت قرآن براساس قرائت اصالت‌گرایانه، می‌تواند یک عقبه تئوریک و پشتوانه نظری برای نهضت امام خمینی(ره) طبق اصول و مبانی قرآنی باشد. چون موضوع ولایت فقیه مولودی است که از رهگذر اثبات جامعیت‌پذیری قرآن، از دامن کتاب الهی به وجود آمده است. بنابراین بحث بر سر صحت یا بطلان اندیشه‌ی ولایت فقیه، بذاته و مستقل از مقدمات وجودی آن، بحثی بی‌ثمر و عبث و لاینحل خواهد بود؛ زیرا اندیشه‌ی ولایت فقیه، یک مبدا فکری نیست بلکه یک غایت فکری است. بر این اساس، هر تغییری در حدود و ثغور جامعیت قرآن ایجاد گردد در موجودیت ولایت فقیه بی‌اثر نخواهد بود. بنابراین با تبیین دقیق حدود و ثغور جامعیت قرآن، هم می‌توان قرابت اندیشه‌ی ولایت فقیه با اصول قرآنی را ثابت کرد و هم می‌توان ولایت فقیه را به عنوان یک رکن در اندیشه‌ی اسلامی مطرح ساخت. به نظر می‌رسد امام خمینی(ره) از این منظر ولایت فقیه را به عنوان یک اصل اساسی در مجموعه باورهای اسلامی مطرح ساخت که تصور آن در حوزه‌ی نظر توأم با تصدیق آن است و انکار آن در حوزه‌ی عمل مساوی با انکار جامعیت اسلام است. امام خمینی(ره) در این باره می‌فرمایند:

«ولایت فقیه از موضوعاتی است که تصور آنها موجب تصدیق می‌شود، و چندان به برهان احتیاج ندارد. به این معنی که هر کس عقاید و احکام اسلام را حتی اجمالاً دریافته باشد چون به ولایت فقیه برسد و آن را به تصور آورد، بی‌درنگ تصدیق خواهد کرد و آن را ضروری و بدیهی خواهد شناخت.»^۱

و در خصوص انکار حکومت اسلامی به پیامدهای قهرآمیز آن در کلیت احکام اسلامی اشاره می‌کند و در این باره می‌فرماید:

«هر که اظهار کند که تشکیل حکومت اسلامی ضرورت ندارد، منکر ضرورت اجرای احکام اسلام شده، و جامعیت احکام و جاودانگی دین مبین اسلام را انکار کرده است.»^۲

۱- سوال‌های اصلی و فرعی تحقیق عبارتند از:

۱- جامعیت قرآن با توجه به رویکردهای مختلفی که پیرامون آن وجود دارد به چه

۱. ولایت فقیه، ص ۹، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(ره)، چ نوزدهم، ۱۳۸۸ش
۲. همان، ص ۲۸

معناست؟

۲- جامعیت قرآن در اندیشه‌ی امام خمینی(ره) چگونه تعریف می‌شود؟

۳- چه رابطه‌ایی میان جامعیت قرآن با عترت وجود دارد؟

۴- دیدگاه امام خمینی(ره) پیرامون رابطه‌ی جامعیت قرآن با عترت چه می‌باشد؟

۲- فرضیه‌ها

۱- جامعیت قرآن به معنای همه آن چیزی است که در ارتباط با سعادت و رستگاری

بشر تعریف می‌شود.

۲- دیدگاه امام خمینی(ره) در رابطه با جامعیت قرآن ناظر به جامعیت در خصوص

رستگاری و سعادت می‌باشد.

۳- عترت جزء لاینفک تعریف جامعیت است، به گونه‌ای که رابطه عترت با قرآن در یک

مفهوم بسیط قرار می‌گیرد نه در یک مفهوم ترکیبی.

۴- امام خمینی(ره) رابطه عترت با قرآن را در یک مفهوم بسیط‌گرایانه تحلیل می‌کند نه

از منظر یک مفهوم ترکیب‌گرایانه.

۳- روش تحقیق

اثر حاضر بر مبنای روش کتابخانه‌ای انجام پذیرفته و کوشش شده تا در یک قالب

تطبیقی و تحلیلی اندیشه‌های مختلف در حریم موضوع جامعیت قرآن بازخوانی گردد؛ و در

کنار آن به تحلیل اندیشه‌ی امام خمینی(ره) روی آورده است، تا نقاط افتراق و اشتراک

اندیشه‌ی امام خمینی(ره) با سایر اندیشه‌های یاد شده، روشن گردد.

۴- سابقه و پیشینه‌ی تحقیق

سابقه‌ی بحث در این موضوع به دیدگاه ابن مسعود باز می‌گردد. ایشان با مستمسک قرار

دادن آیه «وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ»^۱ نخستین گام را به سوی دیدگاه فراحداکثری

برداشت. و در تفسیر آیه‌ی فوق چنین اظهار نظر نمود: «أنزل في هذا القرآن كل علم وكل شيء

قد بين لنا في القرآن.»^۲ اما در مرحله‌ی بعد، غزالی، به دیدگاه ابن‌مسعود، صورت علمی و

۱. نحل/۸۹

۲. محمد بن جریر طبری، جامع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۱۴، ص ۱۰۸، بیروت، دارالمعرفه، بی‌چا، ۱۴۱۲ق

نظری داد^۱ و موفق شد دیدگاه خود را تا سال‌ها در صدر اندیشه‌های پیرامون موضوع جامعیت قرآن جای دهد به گونه‌ای که بزرگترین آثار تفسیری و علوم قرآنی با خوشامد گویی به نظریه‌ی غزالی، آن را به صورت رسمی پذیرفتند. به طور نمونه در قرن هشتم بدرالدین محمد بن عبدالله زرکشی در کتاب جامع علوم قرآنی خود، با بی‌مستقل را تحت عنوان «فی القرآن علم الاولین و الاخرین»^۲ می‌گشاید؛ اما همواره در کنار نگرش فراحداکثری تصوف‌گرایانه، انگاره‌ی حداکثری اصالت‌گرایانه به صورت اقلیت با این تفکر رقابت نموده است که بزرگانی مانند طبرسی^۳ و شیخ ابوالفتح رازی^۴ در این جبهه قرار دارند. با نقدهای عالمانه‌ایی که قرآن‌پژوهان عصر حاضر بر این اندیشه وارد ساختند نگاه غزالی‌گرایانه به جامعیت قرآن منسوخ شد و در حال حاضر نزاع بر سر تعریف و مشخص ساختن حدود و ثغور جامعیت قرآن، میان دو طرز تفکر غرب‌گرایانه و اصالت‌گرایانه است. اما نوشته‌هایی که در این زمینه به رشته تحریر درآمده می‌توان به کتاب‌های جامعیت قرآن، نوشته‌ی سید محمد علی ایازی، قلمروشناسی قرآن نوشته‌ی مصطفی کریمی اشاره نمود. و از میان مقالات، می‌توان از نوشته‌های، شیوه‌های تبیین جامعیت قرآن، اثر سید ابوالفضل موسویان و جامعیت قرآن، نوشته‌ی محمد علی رضایی اصفهانی یاد کرد.

۵- ضرورت انجام تحقیق

بسیاری از نوشته‌هایی که در رابطه با جامعیت قرآن نگاشته شده، عمدتاً پیرامون تضارب آراء و اندیشه‌هایی است که در اطراف جامعیت قرآن به وجود آمده، که حاصل آن در بحث چگونگی قابلیت جامعیت‌پذیری قرآن ظهور و بروز نموده است. اما این نوشته‌ها، کمتر به چرایی شکل‌گیری و تکوین جریان‌های فکری پرداخته‌اند. این نوشتار با ارائه‌ی یک تقسیم‌بندی نوین بر اساس سه اصطلاح تصوف‌گرایانه، غرب‌گرایانه و اصالت‌گرایانه، از زیربناها و مبانی پنهان سازنده‌ی انواع جریان‌های مذکور، رونمایی می‌کند.

اما آنچه ضرورت این پژوهش را بیش از پیش آشکار می‌سازد، رابطه‌ی لازم و ملزومی

۱. احیاء علوم الدین، ج ۱ ص ۳۴۱، بیروت، دارالفکر، ط الثالثه ۱۴۱۱ق

۲. البرهان فی علوم القرآن، ج ۲، ص ۱۹۸، بیروت، دارالفکر، ط الاولى ۱۴۰۸ق.

۳. مجمع البیان، ترجمه، ج ۱۴، ص ۱۰۸، تهران، انتشارات فراهانی، ۱۳۶۰ش

۴. روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، ج ۱۲، ص ۸۱، مشهد، بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی، ۱۴۰۸ق

میان موضوع مزبور با بسیاری از گزاره‌های دینی است. و از آنجایی که امام خمینی(ره) دارای مکتبی خاص در حوزه‌ی فکری اندیشه‌های اسلامی، به ویژه جامعیت قرآن می‌باشد، اثبات بسیاری از گزاره‌های دینی، مانند دین حداکثری و ولایت فقیه، در رهن اثبات جامعیت قرآن، بر اساس قرائت امام خمینی (ره) قرار دارد؛ بر این اساس بحث پیرامون اندیشه‌ی امام خمینی در این مقوله، اهمیت موضوع را دو چندان خواهد ساخت. با توجه با اینکه تاکنون نوشته‌ایی مستقلاً در این زمینه نگاشته نشده، این نوشتار، رسالت انجام این تحقیق را بر عهده گرفته است.

۶- هدفها

۱- آشنایی با انواع جریان‌های فکری پیرامون موضوع جامعیت قرآن.

۲- آشنایی با مبانی فکری گروه‌های مختلف فکری در اطراف مسئله‌ی جامعیت قرآن.

۳- آشنایی با اندیشه‌ی امام خمینی(ره) در رابطه با مسئله‌ی جامعیت قرآن.

۴- اثبات اندیشه‌ی ولایت فقیه از متن اندیشه‌ی جامعیت قرآن.

۷- تبیین واژگان و اصطلاحات

واژگان و اصطلاحاتی که لازم است به تبیین آنها پرداخت می‌توان به جامعیت قرآن، نگرش فراحداکثری تصوف‌گرایانه، نگرش حداقلی غرب‌گرایانه و نگرش حداکثری اصالت‌گرایانه، اشاره کرد.

۷-۱- جامعیت قرآن

در توضیح واژه‌ی جامعیت آمده است:

«جامعیت که مصدر جعلی است و در زبان فارسی رواج یافته، از ریشه‌ی جمع گرفته شده و به معنای فراگیر بودن و شمول آمده و در کتاب‌های عربی جدید با واژه‌ی «شمولیه» بدان اشاره می‌کنند.»^۱

اما تعریف اصطلاحی جامعیت قرآن را باید از منظر رهیافت‌های سه‌گانه‌ایی که در اطراف جامعیت قرآن وجود دارد بدست آورد چون هر کدام از این گروه‌ها بر اساس تعریفی که از

۱. محمد تقی مصباح یزدی، قرآن‌شناسی، ج ۲، ص ۲۹۰، قم، انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، چاپ اول، زمستان ۱۳۸۶.

جامعیت قرآن عرضه می‌کنند نوع رویکرد خود را تعیین می‌نمایند.

نویسندگان محترمی که در این زمینه به شناخت‌شناسی تعریف‌های اندیشه‌های مختلف روی آورده‌اند روش‌های این گروه‌ها را در کانون توجه خود قرار داده، و کمتر به عوامل سازنده و اصلی ساختار این روش‌ها پرداخته‌اند. روی این اصل معارفه‌هایی که از تعریف‌های مذکور شده، نمی‌تواند انعکاس‌بخش کُنه و حقیقت ماهیت اندیشه‌های پیرامون جامعیت قرآن باشد. چون صرفاً ظاهر و نمای بیرونی گرایش‌های مذکور را اندازه‌گیری می‌کند.

به نظر نگارنده، تعریف، بایستی معرف روش‌ها باشد. تا بتوان به درستی موضوعات را از یکدیگر تمییز داد. این نوشتار با تاکید بر مبادی فکری اندیشه‌های موجود، به کمک تعریف‌های اصطلاحی هر کدام از این گروه‌ها می‌پردازد. چون روش‌های مذکور، معلول گرایش‌های سه‌گانه‌ی تصوف‌گرایانه، غرب‌گرایانه و اصالت‌گرایانه‌اند؛ که در بخش‌های بعدی به تفصیل پیرامون آن بحث خواهد شد.

اما آنچه به صورت کوتاه در این بخش می‌توان به آن اشاره کرد تفاوت انتظاری است که هر کدام از انگاره‌های فکری در خصوص پاسخگویی قرآن به مطالبات بشری دارند و بر اساس آن مبانی و پیش فرض‌های خاص خود را سامان داده و در رویکردهای خاصی ظاهر نموده‌اند. پرسش‌هایی که گروه‌های مختلف فکری را به سوی رویکردهایی متفاوت سوق داده به این ترتیب است:

آیا قرآن می‌تواند پاسخگوی همه‌ی نیازهای بشری اعم از دنیا و آخرت باشد؟

آیا حضور قرآن در همه‌ی عرصه‌های بشری به معنای نادیده گرفتن نقش و شخصیت عنصر عقل نیست؟

مبانی که بر اساس آنها به پاسخگویی به پرسش انتظار بشر از قرآن و قلمرو قرآن ارائه شده رویکردهای متعارض فراحداکثری، حداقلی و حداکثری را به وجود آورده است. که در ادامه به آن اشاره می‌شود.

۷-۱-۱- نگرش فراحداکثری تصوف‌گرایانه

نگرش تصوف‌گرایانه با محوریت اندیشه یا قرائت غزالی، جامعیت قرآن را در افق فرا حداکثری تعریف می‌نماید. در این نگرش جامعیت قرآن به معنای حضور تمام حقایق عالم در

گستره‌ی قرآن معرفی می‌گردد. تعریف جامعیت قرآن از سوی قائلان به اندیشه‌ی تصوف‌گرایانه چنین آمده است: «ما من شیء فی العالم الا و هو فی کتاب الله».

اما مبانی که براساس آنها نتیجه‌ی فراحداکثری در نگرش تصوف‌گرایانه بدست آمده می‌توان به باطن قرآن و زبان قرآن اشاره کرد که در فصل دوم به تفصیل پیرامون آن بحث شده است.

۷-۱-۲- نگرش حداقلی غرب‌گرایانه

جامعیت قرآن در نگرش غرب‌گرایانه بر اساس پیش‌فرض‌های آمیخته با تفکرات غرب در یک چهارچوب حداقلی تعریف می‌شود. آ بر این اساس دنیا غایب بزرگ در تعریف جامعیت قرآن از سوی اندیشه‌ی غرب‌گرایی به شمار می‌آید. و در تعریف خود آورده‌اند:

«قرآن که ثمره و خلاصه‌ی دعوت و زبان رسالت است، نه تنها سفارش و دستوری برای دنیا به ما نمی‌دهد، بلکه ما را ملامت می‌کند که چرا این اندازه به دنیا می‌پردازید و آخرت را که بهتر است و ماندگارتر، فراموش و رها می‌کنید.»^۳

اما مبانی که براساس آنها نتیجه‌ی حداقلی در نگرش تصوف‌گرایانه بدست آمده می‌توان به نسبت علم و دین و زبان قرآن و ... اشاره کرد که در فصل سوم به تفصیل پیرامون آن بحث شده است.

۷-۱-۳- نگرش حداکثری اصالت‌گرایانه

نگرش اصالت‌گرایانه تعریف خود را از جامعیت قرآن براساس وفاداری به متن، و با توجه به غایتی که قرآن دنبال می‌کند؛ بدست می‌دهد. تعریف جامعیت قرآن از منظر اصالت‌گرایان را می‌توان در ذیل تفسیر آیه‌ی «وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ.»^۴ بدست آورد. در این باره آورده‌اند:

«با توجه به این نکته که قرآن یک کتاب تربیت و انسان‌سازی است که برای تکامل فرد و جامعه در همه جنبه‌های معنوی و مادی نازل شده است روشن می‌شود که منظور از همه چیز، تمام اموری است که برای پیمودن این راه لازم است، نه اینکه قرآن یک دایرةالمعارف

۱. جلال‌الدین سیوطی، الاتقان فی علوم القرآن، ج ۲، ص ۲۷۲، بیروت، دارالکتب العلمیه، ط الاولی، ۱۴۰۷ق

۲. مصباح یزدی، پیشین، ج ۲، ص ۲۹۷

۳. مهدی بازرگان، کیان، خدا و آخرت هدف رسالت انبیا، ش ۲۸، ص ۵۲

۴. نحل/ ۸۹

بزرگ است که تمام جزئیات علوم ریاضی و جغرافیایی و شیمی و فیزیک و گیاه‌شناسی و مانند آن در آن آمده است»^۱

بررسی مبانی نگرش اصالت‌گرایانه و امام خمینی(ره) به تفصیل در همه‌ی فصل‌های پایان‌نامه خصوصاً در فصل چهارم به آن پرداخته شده است.

۱. ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۱، ص ۴۶۱، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ج بیست و دوم، ۱۳۷۴ش